

ПОГЛЕД НА ПРОШЛОСТ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЕПАРХИЈЕ ЗВОРНИЧКО—ТУЗЛАНСКЕ

Радован Пилиповић*
Архив Српске Православне
Цркве, Београд

Апстракт: Аутор у овом тексту даје синтетички преглед историјског развоја Српске православне епархије зворничко—тузланске, издвајајући најзначајније догађаје, личности и процесе који су традили постојање ове епархије и њених организационих претеча. Израђена експозиција раскида са устаљеним фактиографским оковима домаће црквене историографије, али, исто тако, није лишена чињеничних основа из односне литературе, објављених извора, али и необјављених података из важних, мало допунјених, архивских збирки и фондова. Без претензија да текст буде коначан, настојало се да се понуди довољно чврст и сигуран нацрт за будућа свеобухватнија и дубља истраживања српске црквене и националне прошлости сјевероисточне и источне Босне.

Кључне речи: Митрополија зворничка, Митрополија зворничко—тузланска, Епархија зворничко—тузланска, Зворник, Тузла, сјевероисточна и источна Босна, тј. Република Српска, манастири и свештенство Српске Православне Цркве.

Епархија зворничко—тузланска је значајна организациона јединица Српске Православне Цркве на простору данашње Републике Српске, односно Босне и Херцеговине. Она има своју стародревну прошлост и садржајношћу важан пређени историјски пут. Јурисдикција и духовни утицај ове епархије, која је прије само једног вијека имала и ранг митрополије, простире се на подручја и

* beriozushka@gmail.com.

крајеве сјевероисточне и источне Босне, односно Републике Српске. Заједно са Митрополијом дабробосанском и Епархијом захумско–херцеговачком Епархија зворничко–тузланска, према времену у коме је устројена и једном организационом поријеклу, потиче из средњег вијека. Ова епархија је свакако старија од епохе турске владавине на поменутих географским просторима. Упркос трагичним временима ратовања, периодичним распонима са учесталим крвопролићима и другим пратећим недаћама, ипак има сачуваних историјских извора и релевантне историографске литературе, тј. дјела из историографије о црквеној прошлости Епархије зворничко–тузланске.¹

У ову студију је уграђена намјера да се пружи синтетички и критички историјски преглед, односно пресјек историјског хода црквене организације Зворничко–тузланске епархије и њених дијецезалних претеча. О тим питањима нема много сакупљених извора на једном мјесту и специјално публикованих, напротив, већина их је лако набројати, а већина фактографског материјала и архивских докумената налази се у садашњем сједишту Епархије зворничко–тузланске у Бијељини.²

¹ Прву историјску биљешку о Зворничко–тузланској митрополији написао је као студент на острву Халка 1892. протосинђел Дионисије (Петровић), „Зворничко–тузланска српско–православна Епархија и њени митрополити“, *Босанско–херцеговачки Источник*, св. 6 (1892), стр. 235–237. Он је доцније постао Митрополит рашко–призренски (1896–1900). Први прегледни рад о прошлости Српске Православне Цркве у сјевероисточној Босни дали су рељевски богослови Душан Тешић и Јаков А. Поповић, *Зворничка епархија и њени митрополити*, Сарајево 1904. Иако свеобухватан, рад је у неким својим сегментима неједнаке научне вриједности. Методолошки, хеуристичко и интерпретативно, до сада је најбољи рад Миленка С. Филиповића, „Почеци и прошлост Зворничке епархије“, *Богословље* (1964), стр. 49–132. Садржајан историјски преглед је из пера Душана Кашића, „Преглед историје Зворничко–тузланске епархије“, у: *Српска православна Епархија зворничко–тузланска – шематизам*, уредио протосинђел Василије Качавенда, Тузла 1977, стр. 9–43, али на жалост без критичког апарата.

² *Збирка наредаба митрополијске управе српско–православне епархије зворничко–тузланске ујужених српско–православном епархијском свештеништву и народу*, Сремски Карловци 1900. *Мемоари Живка Прњорчевића*, приредио за штампу Миленко С. Филиповић, Сарајево 1966. Од користи су свакако Љ. Стојановић, *Сџари српски зајиси и нађииси*, књ. I–VI, Београд–Сремски Карловци (1902–1926) као најопштија збирка домаћих извора за српску историју. (Даље: Љ. Стојановић, *Сџари српски зајиси и нађииси*...). Такође, сређивање Архива Српске Православне Цркве у Београду већ даје своје прве резултате који се могу примјењивати и на историографију СПЦ у Босни и Херцеговини, а посебно Епархије зворничко–тузланске, видјети: Радован Пилиповић, „О српском пребегу из Босне 1873. године (необичан канонски пријем пре 140 година)“, *Теолошки погледи* XLVI/1 (2013), стр. 227–236.

Епархија зворничко–тузланска данас има шест архијерејских намјесништава, то су: бијељинско, брчанско, дервентско, добојско, зворничко и тузланско. Она се додирује са границама јурисдикција Митрополије дабробосанске на југу, Епархије бањалучке на западу, затим са Славонском и Сремском епархијом на сјеверу и Шабачком и Жичком епархијом на истоку. Данас има већи територијални опсег од онога који је био крајем XIX вијека; наиме, тада су крајеви око Дервенте, затим Теслића, Маглаја, Власенице и Сребренице били подложни дабробосанском митрополиту.

Светосавски почеци

На основу одређеног броја расположивих извора из раног средњег вијека, области и подручја која спадају у јурисдикцијски простор Епархије зворничко–тузланске рачунају се у корпус земаља насељених Србима. Византијски цар Константин Порфирогенит (†959) у свом дјелу *О управљању државом* смјешта град Салинес у „покрштену Србију“, а то је свакако данашња Тузла.³ Поред града Салинес (старосрпски: Соли, турски: Тузла) у „покрштеној Србији“ се налазе још и градови Дестиник, Чернавуск, Међуречје, Дресник и Лесник.⁴ Ови топоними нису у науци лоцирани нити тачно убицирани, али за два града, која су такође поменута код византијског цара, а то су Котор и Десник, за које још каже да су у „области Босне“, могло би да се претпостави да је ријеч о мјесту Которско код Добоја и данашњем граду Тешањ.⁵ За византијске и латинске писце раног средњег вијека Босна је удиона област једног ширег српског географског подручја. Најпрецизније је та мисао изречена код Јована Кинама који, описујући ратни поход цара Манојла I Комнина (1143–1180), вели за цара да „кад стиже близу Саве, одатле заокрену према другој ријеци по имену Дрина која извире негдје одозго и одваја Босну од остале Србије“.⁶

Такође, *Барски родослов*, односно *Љешојис Поја Дукљанина*, набраја земље насељене Србима, па каже да се Загорје (Србија) дијели управо на Босну и на Рашку од којих је једна са лијеве, а друга са десне обале ријеке Дрине. „Србију, пак, која се зове и Загорје,

³ Византијски извори за историју народа Југославије, том II, ур. Љ. Максимовић, Београд 2007, стр. 58.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid., стр. 27–28.

подијелио је на двије покрајине, од којих се једна од велике ријеке Дрине простире према западу до планине Рина [Борова Планина]; њу назва и Босном; а друга обухвата простор од речене ријеке Дрине према истоку... њу назва Рашком.⁷

Источно хришћанство, односно православље „српског типа“ које је институцијски било учвршћено у држави Немањиних потомака ширио је на просторима између ријека Босне, Саве и Дрине краљ Стефан Драгутин (1276–1316). Познате су његове родбинске и династичке везе са угарским двором, са краљем Ладиславом од кога је добио на управу Срем, дијелове данашње Славоније, али и, како су то забиљежили млађи српски наративни извори (*Троношки родослов*) „от теста јего, а такожде и част Босније, придобите им, а прочеје царства оставив Милутину“.⁸ По *Троношцу*, Драгутин је подигао Рачу украј Дрине, те манастир Папраћу и манастир Ловницу (који је добио име по краљевим ловиштима), а затим и манастир Тамну „у зворничкој нахији“.⁹

Са друге стране, документарни извори потврђују постојање православне црквене организације на простору данашње сјевероисточне Босне, заправо у оним крајевима у којима се осјећала власт српског краља Стефана Драгутина. На документу којим је склопљен предбрачни уговор између Драгутиновог сина Владислава и Констанце, кћерке Михаила Морозинија, изасланици краљевске српске стране (краља Драгутина, краљице Катарине и краљевог сина Владислава) били су Вито Бобаљевић и „босански Епископ Василије“ који се 1293. потписао „Ја Василије, Божијом милошћу Епископ босански, дужник и слуга краља Стефана“ (*Io Basilio, per la Dio grazia vescovo Bassinense, vasallo e servitor del re Stefano*).¹⁰

Позитивна клима за развој православља у средњовјековној босанској држави била је и владавина краља Стефана Твртка (1377–1391) који је преносио немањићке државне традиције. Крунисан је 1377. године у манастиру Милешеви „у земљи родитеља и прародитеља“, односно „на гробу Св. Саве“ и то двоструком круном „сугубим

⁷ Љешойис ђоџа Дукљанина, приредио др Славко Мијушковић, Београд 1988, стр. 114. У оригиналу: „*Surbiat autem, quae et Transmontana dicitur, in duas divisit provincias: unam a magno flumine Drina contra occidentalem plagam usque ad montem Pini, quam et Bosnam vocavit, alteram vero ab eodem flumine Drina contra orientalem plagam usque ad Lapiam... quam Rassam vocavit*“. (Љешойис ђоџа Дукљанина, ур. Фердо Шишић, Београд–Загреб 1928, стр. 307; уп. Константин Јиречек, *Историја Срба*, књ. I, превео Јован Радонић, Београд 1952, стр. 68).

⁸ Гласник Друштва србске словесности, св. V, Београд 1853, стр. 56.

⁹ *Ibid.*, стр. 58.

¹⁰ Јован Радонић, *Дубровачка акција и повеље*, св. I/1, Београд 1934, стр. 83–84.

вијенцем“ Србије и Босне, којим се означава везаност за културне и политичке домете Немањине династије. Стога, не без разлога, западњачки извори веле како је краљ „био захваћен заблудама и шизмом грчком, одродио се далеко и много од врлине и вјере предака, јеретичима је пружио уточиште и заштиту, католике је злостављао на који год је начин могао“, а такође „под његовом влашћу порастоше шизматичима смјелост, а истовремено и број људи“.¹¹

О организацији Православне Цркве, нарочито о њеном епископалном устројству, зна се нешто више од првих деценија XV вијека. Наиме, тада је српски деспот Стефан Лазаревић загосподарио дијеловима данашње источне Босне (1413–1427), односно Подрињем и сусједним крајевима, важним и рудним богатствима обдареним областима. Дубровчани новембра 1415. године пишу у вези са разрјешењем једног трговачког спора деспоту и његовом сребреничком војводи Богдану, као и тамошњем митрополиту.¹² На жалост, име овог православног црквеног великодостојника није нам сачувано и познато. Из ових времена потиче и натпис, пронађен у Трњачкој, између Јање и Богутова Села, на коме на крају јасно читљиво стоји: „А тој писа Гојчин поп“, ¹³ што говори о постојању ниже хијерархије Православне Цркве. Такође, православно митрополит се помиње 1488. у тужби римокатолика санџака који се жале на додатно убирање прихода.¹⁴

Борба за светосавски континуитет

Пад средњовјековних српских земаља под османску власт: Србије 1459, Босне 1463, Херцеговине 1481. и Црне Горе 1496. године повлачио је за собом и постепено утрнуће организације Српске Цркве. Посљедњи српски патријарх био је Арсеније II (1457?–1463?).¹⁵ Али, српска државотворна идеја временом није јеђавала, напротив, манифестација њене снаге већ се очиту-

¹¹ D. Farlati, J. Coleti, *Illyricum sacrum*, tomus IV, Venetis 1751–1819, p. 61, 172.

¹² Михаило Ј. Динић, *За историју рударства у средњевековној Србији и Босни I*, Београд 1955, стр. 63.

¹³ Ђиро Трухелка, „Натписи из сјеверне и источне Босне“, *Гласник Земаљског музеја*, VII (1895), стр. 348; Љ. Стојановић, *Сџари српски зайиси и натписи*, књ. III, бр. 4744.

¹⁴ Јосип Матасовић, „Фојничка регеста“, *Сџоменик Српске краљевске академије* LXVII (1930), стр. 104–105.

¹⁵ Миодраг Ал. Пурковић, *Српски патријарси средњега века*, Диселдорф 1976, стр. 154–164.

је у дјелатности Митрополита смедеревског Павла, Србина који је покушао да обнови устројство и јурисдикцију Српске Патријаршије. Почетак рада митрополита Павла пада у 1528. годину, а већ средином марта 1532. године, по наредби цариградског Патријарха Јеремије I, сазван је сабор у Охриду који је осудио овог митрополита. Тај једностран сабор га је „свргнуо, проклео и одлучио од Цркве“ заједно са његовим истомишљеницима Епископом лесновским Неофитом, кратовским Пахомијем и зворничким Теофаном.¹⁶ Митрополит Павле се у међувремену, како је његова власт јачала и како је хиротонисао епископе, прогласио за српског патријарха. Против себе је изазвао јаку опозицију јелинских екклесијалних кругова. Притиснут од турских политичких власти присуствовао је Сабору у Охриду 20. јула 1541. године који је рјешавао питање српске црквене јурисдикције, а на коме су такође били присутни патријарси Михаило Антиохијски и Кирило Јерусалимски.¹⁷ Елиминисан од стране моћника, завршио је као „човјек прав и вјеран“, „који је имао велику нужду и плећење од Турака“, сакупљајући милостињу и прилоге по влашким кнежевинама.¹⁸

Малобројни извори сачувани са почетка XVI вијека свједоче и о процесу исламизације, о замаху тог процеса и његовој дубини. Видимо да су коријени конвертита на ислам слабаши и генерацијски сагледиви. Тако, зворнички кадија јавља сарајевском „да су насљедници Ахмеда сина Луфтије, а унука Маркова (sic!), који је умро у Сарајеву, управо Ајша и Халима, кћери Хусеинове, а унук Маркове“.¹⁹ У турско–османском рукопису који датира из 1585. године специјално се говори о исламизацији Босне и Херцеговине, а нарочито је занимљив одјељак о Меших–паши који је „у договору са угледним старцима уредио да из сваког села бар неко прими муслиманско име те да им се због тога опрости цизја. Тако су многи једноставно своја имена превели на турски: Живко је постао Јахја, Вук Курт, а Гвозден Тимур. Тиме је и цизја укинута, а на баштине је одредио један дукат“.²⁰

¹⁶ Рајко Л. Веселиновић, *Историја српске православне цркве са народном историјом*, књ. I (1219–1766), Београд 1966, стр. 65. (Опширније: Радомир Милошевић, *Павле митрополић смедеревски*, Смедерево 2006).

¹⁷ Р. Л. Веселиновић, *op. cit.*, стр. 66.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Mehmed Handžic, *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko–hercegovačkih muslimana*, Sarajevo 1940, стр. 24.

²⁰ М. Handžic, *op. cit.*, стр. 31.

Хришћанско становништво било је још увијек много бројније у односу на новонастале муслимане почетком XVI вијека. О томе нам свједоче први детаљни пописи за Зворнички санџак. У Сребреничкој нахији је било 59 муслиманских и 174 хришћанске куће, у Горњој Тузли 149 муслиманских, а хришћанских 549 кућа, у До(л)њој Тузли 147 муслиманских и 873 хришћанске куће.²¹ Затим у нахији Зворник 45 муслиманских, а хришћанских 144 куће, у Спречи 15 муслиманских, а хришћанских 22, у нахији Сребреник 35 муслиманских, а 40 хришћанских, у нахији Сапна 68 муслиманских, а хришћанских 111, у нахији Теочак (Телчак) 33 муслиманске, а хришћанских 106, у нахији Смолућа 35 муслиманских, а хришћанских 68. Ово је довољно да се стекне увид у демографску пропорцију на равни конфесионалних односа.²²

У обновљеној Пећкој Патријаршији (1557–1766)

Обнова Српске Патријаршије са сједиштем у Пећи 1557. године и легализовање њеног положаја у оквиру Османског царства дали су подстрека вјерском животу, развоју парохија и монашких обитељи на читавом етничком пространству српског православног народа. Први зворнички епископ који се помиње у XVI вијеку био је Павле, а његово архијерејско служење везује се за деценије око године 1561.²³

Монашки живот се развија, манастири се обнављају и све граде црквене умјетности (дуборез, фрескопис, иконопис) доживљавају свој процват. Монаси манастира Папраће 1561. године одлазе у Русију гдје добијају милостињу и финансијску подршку.²⁴ Овој монашкој обитељи руски цареви Теодор Иванович (1592) и Василије Иванович (1607) издају повеље о даровима.²⁵ У манасти-

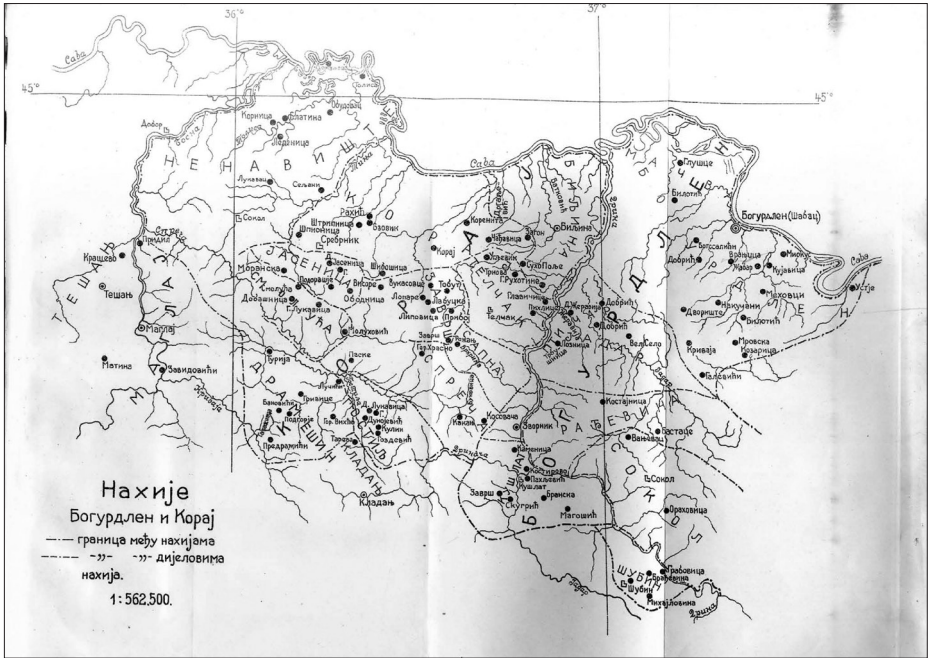
²¹ *Prva dva popisa zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, дешифровао, приредио и обрадио Adem Handžić, Сарајево 1986, стр. 87–94.

²² *Ibid.*, стр. 99–104.

²³ *Српска православна Епархија зворничко–тузланска – шемањизам*, уредио протосинђел Василије Качавенда, Тузла 1977, стр. 22, 60. (Даље: *Епархија зворничко–тузланска – шемањизам...*) Епископ Павле се помиње у натпису који говори о обнови старе цркве манастира Петковице. Љ. Стојановић, *Стиари српски записи и напisi*, књ. III, бр. 4971.

²⁴ Иларион Руварац, „Нешто о Босни дабарској и Дабро–босанској епископији и о српским манастирима у Босни“, *Годишњица Николе Чуйића VIII* (1877), стр. 255.

²⁵ И. Руварац, *op. cit.*, стр. 266.

Сл. 1 – Административна подјела источне Босне у XVII вијеку

ру Озрен је од 1592. године појачана дјелатност преписивања богослужбених књига²⁶ а исто се дешава и у манастиру Ловница.²⁷

Административне линије по којима је била уређена Османска царевина која је захватила српске земље биле су принцип подјела и одређења јурисдикцијских области Пећке Патријаршије. Епархија, односно Митрополија зворничка је у XVI и XVII вијеку духовно окупљала православне који су насељавали Зворнички санџак, а ријеч је о областима (кадилуцима) Сребреница, Зворник, Бијелина, Соли и Грачаница, односно о територији између ријека Босне и Саве, а затим Спрече и Мајевице планине. Такође, треба додати да се Зворнички санџак простирао и на крајеве на десној обали Дрине, а то су Сокол, Рађевина, Јадар и Мачва.

Један домаћи епистоларни приручник који је настао у вријеме Патријарха српског Максима Скопљанца 1656. године говори о начину адресирања писама тадашњим српским епископима, али је важан извор и за територијално одређење граница односних епархија. Тамо се вели, „А сице на Зворник. Смереније моје пишет ва

²⁶ *Ibid.*, стр. 257.

²⁷ *Ibid.*, стр. 256–257.

богоспасајемују епархију зворничку и ва кадилук Соли и ва град Шабац и Бељино и Грачаницу и Лозницу и Соко и Сребреницу и Сасе и Крупањ са васеми жупами и сели и оправданијем тех предел, првеје митрополиту тоје области“.²⁸

Дефтер црквене канцеларије турског султана у коме су били уписани приходи од појединих црквених области, наиме износ који се плаћао држави приликом попуњавања одређене епархије, свједочи о економској снази појединих крајева, а за нас је битан јер говори о црквеном устројству на простору Зворничког санцака. Документа турске државне администрације говоре како су православни на простору Зворничког санцака имали чак тројицу владика средином XVII вијека: Пајсије (држао Шабац и Семберију), Лонгин (Сокол и Сребреницу) и Стефан (унутрашњост Зворничког санцака према Солима, тј. Тузли), тачније временски лоцирано у периоду 1640–1655. године. „Монах Пајсије“ је био задужен за „ђауре кадилука Шабац и Зворник“ и „обичај пешкеша“ је био 10 дуката.²⁹ „Монах Макарије“ је држао „Митрополију ђаура Сокола и Сребренице и њено подручје у Зворничком санцаку“, а његов пешкеш је износио 3600 акчи.³⁰ Како је „речени Макарије умро, на његово место дошао је монах Лонгин“ и тај пешкеш је за попуњавање катедре био и плаћен.³¹ На крају се наводи и „ставка Стефана, владике ђаура области Сокола и Сребрнице и Зворника и њихово подручје“ коју је на основу старог берата у истом износу од 3600 акчи у име епископије платио Раде Бостанџија.³²

Домаћи извор који нам таксативно набраја поглаваре Зворничке митрополије јесте *Сојођански џоменик* и у њему се наводе нека имена црквених великодостојника који су били духовни пастири православних Срба Зворничког санцака. Али, и савремени записи говоре о људима који су вршили епископску службу, а то су: Георгије, Теодосије (око 1601), Гаврило (помиње се као „владика“, да се преставио према запису од 11. јануара 1627. који се чува у Цетињском манастиру) и Константин (око 1629).³³

²⁸ Стојан Новаковић, „Белешке к историји Шапца и шабачке владичанске столице“, *Годишњица Николе Чујића IX*, Београд 1877, стр. 20; Душан Тешић и Јаков А. Поповић, *Зворничка епархија и њени митрополијити*, Сарајево 1904, стр. 7. (Даље: Тешић–Поповић, *Зворничка епархија...*)

²⁹ Радмила Тричковић, „Српска црква средином XVII века“, *Глас Српске академије наука и уметности*, CCCXX, књ. 2 (1980), стр. 148.

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*

³³ *Епархија зворничко–тузланска – шемањизам*, стр. 61–62.

Према *Сојоћанском поменику* реконструисани слијед зворничких владика био би следећи: 1. Георгије, 2. Теодосије, 3. Авксентије, 4. Лука, 5. Пајсије, 6. Макарије, 7. Тимотеј, 8. Венијамин, 9. Евстратије, 10. Лонгин, 11. Леонтије, 12. Исаије.³⁴ Донекле се може доћи до времена у коме су ови духовни пастири били активни: Теодосије се помиње у запису из 1602 године³⁵, а да се дотичним помеником служило до друге половине XVII вијека веома је извјесно, јер Макарије, шести по реду у *Сојоћанском поменику*, треба да буде „монах Макарије“ који је држао „митрополију ђаура Сокола и Сребренице и њено подручје у Зворничком санцаку“. У овом слиједу се не наводи „зворнички кир“ Герасим, владика који је био у Сечују и учествовао у хиротонији Данила Петровића за Митрополита цетињског 1700.³⁶

У првој половини и средином XVIII вијека, све до укидања Пећке Патријаршије 1766. године, територијом Зворничке митрополије су управљали сусједни архијереји са катедри Митрополије дабробосанске и Епархија ужичко-ариљске и ваљевске.³⁷ Свједочанство такве црквене управе јесте документ од 8. јуна 1723. године, синђелија свештенику Томи Протићу на парохију власеничку, на коме се Митрополит дабробосански и сарајевски Мелетије Умиљеновић или Миленковић (1713–1740) потписао као „Божијеју милостију православни Митрополит и већил зворнички и власенички и проч. санцака зворничкаго“.³⁸

Даље, имамо свједочанстава да се Митрополит ужички Алексије Андрејевић 1737. године, назива и Митрополитом „зворничким“ („Божијеју милостију архијереј ужички и зворнички Алексиј рукоју“).³⁹ На још једном мјесту, послје сеобе, у Фрушкој гори се потписује: „смирени архијереј ахилијски и зворнички кир Алексиј Андрејевич“.⁴⁰ Касније је прешао на Епархију костајничку.⁴¹

³⁴ Љ. Стојановић, „Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др.“, *Сјоменик Српске краљевске академије III*, Београд 1890, стр. 177.

³⁵ Љ. Стојановић, *Сјари српски записи и најписи*, књ. I, бр. 916.

³⁶ Сима Милутиновић Сарајлија, *Историја Црне Горе*, превод др Драго Ђупић, редакција превода митрополит др Амфилохије Радовић, Цетиње 1997, стр. 39–40.

³⁷ *Епархија зворничко-џузланска – шемањизам*, стр. 62.

³⁸ Тешић–Поповић, *Зворничка епархија*, стр. 8.

³⁹ Љ. Стојановић, *Сјари српски записи и најписи*, књ. II, бр. 2706.

⁴⁰ Љ. Стојановић, *Сјари српски записи и најписи*, књ. II, бр. 2780.

⁴¹ Након Сеобе 1737. преузео је на управу упражњену Епархију костајничку гдје је изградио епископски двор и саборну цркву, а упокојио се 21. новембра 1749. године. (*Азбучник Српске православне цркве по Радославу Грујићу*, приредио мр Слободан

Занимљиво је да се у натпису на спољном западном зиду манастира Благовештења у Овчару 19. октобра 1737. године помиње „Митрополит ариљски и зворнички Стефан“,⁴² који је практично „наслиједио“ Алексија Андрејевића. Касније су администратори Зворничке митрополије били Гаврило (Михић) Михајловић (1741–1752) и Пајсије Лазаревић (1752–1759), Митрополити сарајевски и дабробосански.⁴³

Ако се изближе погледа синђелија Мелентија Умиљеновића у којој је употребљен османски појам *већил*, што у црквеној терминологији према аналогiji има само значење администратор, закључујемо да се не ради о стапању Зворничке митрополије и њеном канонско–правном територијалном гашењу. Додуше, придавање епитета „зворнички“ епископима у Западној Србији (манастир Св. Ахилија, ужички крај) говори о посебном црквеном уређењу епархија Пећке Патријаршије, с обзиром на то да се у грчким изворима крајем XVIII вијека помиње епархија „Зворника, Сокола и нахије ужичке“.⁴⁴

У оквиру Цариградске Патријаршије – вијек фанариота

Вијек фанариота на простору Епархије зворничко–тузланске није био тако таман као у другим српским и словенским крајевима на Балканском полуострву гдје су неки архијереји грчке народности огрезли у гријех симоније и према својој пастви све више заузимали трговачки и најамнички став. Тако су неки „фанариоти“ одиграли веома важну улогу на пољу просвјете и јачања црквене организације у Зворничкој митрополији.

Први епископ Грк који је управљао Црквом са катедре зворничких митрополита био је Митрополит Григорије (1767–1773), али је након шест година отишао у Кесаро–кападокијску митрополију.⁴⁵ За њега се прича да је био родом Атињанин.⁴⁶

Њега је наслиједио Митрополит Герасим, који је усљед ратних прилика и Аустријско–турског рата 1788–1791. године био прину-

Милеуснић, Београд 1993, стр. 13.)

⁴² Љ. Стојановић, *Сћари српски зайиси и наћййиси*, књ. VI, бр. 10259.

⁴³ Миленко С. Филиповић, *Почеци и йрошлости Зворничке ейархије*, Богословље (1964), стр. 89.

⁴⁴ Тешић–Поповић, *Зворничка ейархија*, стр. 10.

⁴⁵ *Ейархија зворничко–йузуланска – шемаййизам*, стр. 62.

⁴⁶ Тешић–Поповић, *Зворничка ейархија*, стр. 10.

ђен да пребјегне у Срем, али се не помиње у изворима послје 1804. године. Претпоставља се да се тада упокојио, али се засигурно није враћао у Босну или на територију Турског царства, с обзиром на то да је у очима Турака био компромитован због подршке хришћанским напорима за ослобођењем.⁴⁷

Нису сви поглавари Митрополије зворничке из овог периода били Грци по рођењу. Тако је Јоаникије (1804–1807) био Србин из Херцеговине. У његово вријеме народни прваци из источне Босне, конкретно духовници манастира Тавне и околине, одржавају преписку са Јаковом Ненадовићем и Луком Лазаревићем и другим Карађорђевићим војводама и разматрају могућност преношења устанка на лијеву обалу ријеке Дрине. „Благородни господару Јакове, ево поздрав од нас од ове стране, од Зворника, зворничке наије и од осталије наија од свега народа... прво игуман Мојсеј, друго поп Јевто из Локања и протопоп Димитрија и поп Ристо из Бадњице и Рувим калуђер и сви свештеници од народа осталог, кнезова и кметова, ево Ристо Јакић из села Липовца, Симо Миличевић од Злога Села, поп Стеван од села Тобута буљубаша, и осталије што смо у договору били, све је устало и мало и велико и старо и нејако све се радује да се душманином поћера за вјеру и закон...“⁴⁸

Иза Митрополита Јоаникија долазе: Евгеније (1807–1808), Гаврило Хроми (1808–1837), Кирил (1837–1848).⁴⁹ Митрополит Агатангел је један од најмаркантнијих архијереја на катедри зворничких митрополита овог периода. Његове заслуге су значајне, а потези су били у складу са тадашњим духом времена. Пренио је столицу епархије из Зворника у Тузлу 1852. године.⁵⁰ Одмах је предузео кораке ка изградњи зграде митрополије у којој би било мјеста не само за администрацију, већ и за богомољу и народну школу.⁵¹ Због умијеша-

⁴⁷ *Епархија зворничко-тузланска – шематизам*, стр. 62–63.

⁴⁸ *Писмо бадњичкој свештеника Христифора Павловића Јакову Ненадовићу од 22. марта 1807. године (препис)*, Лични фонд шабачког проте Јована Павловића, Архив Српске Православне Цркве, стр. 1–2.

⁴⁹ *Епархија зворничко-тузланска – шематизам*, стр. 63–67. Занимљиво је да се Филимон Теодровић поријеклом „из зворничке нахије, села Локања“ потписивао као „зворнички митрополит“ (1828) године, али то су биле само претензије човјека који је покушао да искористи нову политичку подјелу, када је кнез Милош ослободио дио митрополије на десној обали Дрине у Кнежевини Србији. (Љ. Стојановић, *Сјари српски зајиси и нађијиси*, књ. II, 3871 и 4028).

⁵⁰ Тешић–Поповић, *Зворничка епархија*, стр. 11; *Епархија зворничко-тузланска – шематизам*, стр. 65–66.

⁵¹ Душан Кашић, *Саборна црква Успенија Пресвете Богородице у Тузли*, Тузла

ности у буну проте Стевана Аврамовића из Орашја 1858. морао је да напусти управу, али одлази на исток гдје је био Митрополит ефески и члан Св. Синода Цариградске Патријаршије.⁵²

Затим слиједе: Дионисије I (1861), Дионисије II (1865–1868), Пајсије (1868–1873) и други пут: Дионисије Илијевић (1873–1891).⁵³

Буне и устанци

Сјеверна и сјевероисточна Босна знају за већи број народних буна подизаних против османске власти. На челу таквих народних тежњи и покрета да се поправи друштвени положај српског хришћанског становништва стављали су се по правилу православни свештеници. Позната су она комешања и сукоби са турским властима која су изазвана радом свештеника као што је Ђорђије Вујичић, који је подигао Цикоте и крај око Власенице и имао великог утицаја на хајдуке у Бирчу 1826. године.⁵⁴ Још је значајнија буна свештеника из Детлака Јовице Илића, који је 1834. године побунио околину Дервенте. У његовим наоружаним редовима нашли су се свештеници Павле Џабић, Андрија Поповић, Милан Витковић и остали.⁵⁵ Турске власти силом су угушиле покрет Срба сјевероисточне Босне. Предводници устанка су се растурили по земљама у окружењу (Славонији и Кнежевини Србији), а турска војска и башибозук су се свестили над цивилним становништвом.

Велике силе, у првом реду Аустрија и Русија, приморавале су Османско царство да доноси низ реформи које би требало да побољшају положај хришћанског становништва. Спољнополитичке прилике су донекле побољшале положај православних хришћана у Османском царству. Русија је Кучук-кајнарџијским (1774) и Једренским миром (1830) добила право заштите над турским поданицима православне вјере. Успјеси национал-

1982, стр. 12–13.

⁵² *Индекс свештеништва и свештеномонаштва Епархије*, Архив Епархије зворничко–тузланске, Бијељина, стр 4–5.

⁵³ Дионисије (Петровић), „Зворничко–тузланска српско–православна Епархија и њени митрополити“, *Босанско–херцеговачки Истичник*, св. 6 (1892), стр. 235–237.

⁵⁴ *Епархија зворничко–тузланска – шемаизам*, стр. 25.

⁵⁵ О покрету свештеника Јовице Илића видјети: К[оста] К[овачевић], „Три поповске буне“, *Развјештак*, бр. 5–6 (1910), стр. 158–167; Aleksa Ivić, *Ustanak popa Jovice Ilića* (1834), Zagreb 1919, стр. 5–14; Драгослав Страњаковић, „Поп Јовичина буна у Босни 1834 године“, *Просвјета – календар за 1939 годину*, Сарајево 1938, стр. 54–61.

них револуција балканских народа, најприје Срба 1815, а затим и Грка 1829, нагониле су турске власти да буду попустљивије у поштовању вјерских слобода.⁵⁶

Друштвена либерализација која је успједила у турској држави, потпомагана административним и законско–нормативним мјерама (укидање јањичара 1826, укидање капетанског реда 1837, доношење Хатишерифа од Ђулхане 1839, итд.) омогућила је хришћанима одређени ниво личних и вјерских слобода.⁵⁷

Постојање слободне Кнежевине Србије и спољно–политички програм кнеза Михаила Обреновића нису остављали по страни Србе на лијевој обали ријеке Дрине. Познато је да је са прећутном дозволом српских власти, неколико добро организованих и покретних јединица зашло дубоко у територију Зворничког санџака, са циљем да буне српско становништво.⁵⁸

Свештеник Стеван Аврамовић из Орашја је неколико година раније, тачније 1858. године, стао на чело организоване буне, за чије подизање је допремљена већа количина оружја и муниције из Србије. Поред Посавине спремала се на устанак читава Требава и села у Вучијаку. Турци су преко доушника и својих обавјештајних канала сазнали за припремање устанка, успјевши да га сасијеку у коријењу.⁵⁹ Вође су, као и у случају Поп–Јовичине буне, успјеле да се домогну слободне Србије, а репресалије над недужним становништвом су биле редовна појава. Турци су, не би ли застрашили рају, посјекли на кућном прагу свештеника Павла Трифуновића у Осјечанима, а затим му одсјекли главу и проносили кроз српска села.⁶⁰

Побуњене српске територије у Босанско–херцеговачком устанку 1875–1876. године на подручју данашње Епархије зворничко–тузланске биле су посавске планине Вучијак и Требава и планина Мајевица. Одреду у Вучијаку је предводио свештеник Благоје Џабић, син Павла Џабића,⁶¹ а око Мајевице је био активан свештеник Џвијетин Мићић, који је погинуо код Бијељине 3. јула 1876. године.⁶²

⁵⁶ Јован Хаци Васиљевић, *Српски народ и турске реформе*, Београд 1921, стр. 3–11.

⁵⁷ Ј. Хаци Васиљевић, *op. cit.*, стр. 11–20.

⁵⁸ *Четнички ујади у Босну 1863 године (рукопис)*, Збирка пензионисаног судије Петра Јовановића, Архив Епархије зворничко–тузланске, Бијељина.

⁵⁹ *Епархија зворничко–тузланска – шемаизам*, стр. 25.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ Еп. Лонгин Томић, „Улога српског православног свештенства Зворничко–тузланске епархије у прошлости“, у: *Сјоменица поводом осамдесетогодишњице окупаације Босне и Херцеговине (1878–1958), педесетогодишњице анексије (1908–1958) и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења (1918–1958)*, Београд 1959, стр. 44.

⁶² Еп. Лонгин Томић, *op. cit.*, стр. 45.

Црквени живот

Све до реформи сераскера Омер–паше Латаса 1850. године, познатијег као „гуја“ или „ћаурпаша“, на територији Босне и Херцеговине православни Срби нису смјели подизати своје цркве и богомоље на видним мјестима и од чврстог материјала.⁶³ Пашин програм реформи био је укоријењен у општим токовима планиране модернизације Османског царства, али је дјелимично у његовом опхођењу према православнима било и онога од старе вјере православне којој је раније припадао као исламизовани Србин, на крштењу Мићо Латас, родом из Јање Горе код Плашког.

Прије тога материјални оквири богослужбеног живота православних били су веома скромни и омеђени наметнутим стијешњеним друштвеним околностима. Постојале су „ћелије“, односно „чадори“ који су се постављали на нарочито одређена зборна (саборна) мјеста, тзв. „молитвишта“. Савремени описи свједоче да су то биле покретне цркве, односно платно које се пребацивало у виду шаторског крила преко дрвеног склопа, што је требало да заштити свештеника, затим антиминос и часне дарове од евентуалне елементарне непогоде. Занимљиво је да на неким сачуваним књигама штампаним у првој половини XIX вијека имамо записе који свједоче управо о припадности таквим покретним богомољама. Такав је случај са Службеником из Црквине код Шамца штампаним 1838. године на коме стоји: „Ова књига ћелије Црквинске“.⁶⁴ На исто вријеме се односи и запис „Сија књига ћелије градачке“ из 1845 године који стоји на Јеванђељу штампаном у првој половини XIX вијека.⁶⁵ Многи фанатизовани муслимани су настојали да ометају богослужење и при овако скромним материјалним оквирима вјерског живота својих православних комшија. На туужење свештенства, конкретно у Црквини, султан је 1847. године издао ферман, насловљен на босанског валију Мехмеда Тахир–пашу, којим се допушта слобода „да се у кућама митрополита и свештеног сталежа може – не дижући превише гласа – еванђеље читати; надаље, да им се не може и не смије – ако

⁶³ Латас је скришио моћ муслиманског беговата, око 1000 ага и бегова је позатварао, неке је дао посјећи, а 400 окованих је послао у Стамбол, свезаних наопако коњима за репове, да гледају у Босну у коју се никада више вратити неће. Одатле и позната пјесма–севдалинка „Горњу Тузлу опасала гуја“, у којој се мисли на војску Омер–паше Латаса која је опкољавала град.

⁶⁴ *Службеник*, Београд 1838, запис на унутрашњости корица, Збирка старих штампаних богослужбених књига, Архив Епархије зворничко–тузланске, Бијељина.

⁶⁵ *Јеванђеље*, запис на унутрашњости корица, Збирка старих штампаних богослужбених књига, Архив Епархије зворничко–тузланске, Бијељина.

се није дизао превише глас и правила бука – под изликом: ви сте на скривеном мјесту у соби вашег стана литургију и еванђеље читали, кандила вјешали и свијеће палили, столице постављали, слике вјешали и застор метали, тамјан палили и кадионицом махали – од стране валија, заповједника нити осталих чиновника моје велике државе, вршењу њихових вјерских обреда сметати, поготову кршећи шеријатске прописе...“⁶⁶

За овакве богомоље народ сјевероисточне Босне је сплео читав низ предања о томе како оне прелијећу, нестају, како прелазе преко брда, плове низ ријеке, итд. Једноставно, призори који су настајали из чињенице да су те богомоље биле покретне подстицале су народно стваралаштво да плете легендарна казивања.⁶⁷

Темељни документ који је свједочио исправност постављања дотичног свештеника на неку парохију била је синђелија. У њој је епископ укратко објаснио подобност кандидата, дајући препоруку становницима одређене парохије да издржавају свога духовника. Једна од старијих познатих јесте синђелија свештеника Томе Протића издата у Власеници 8. јуна 1723. године.⁶⁸ Зна се за свештеника Симеона Јовановића из предјела градачачког да је имао синђелију од Митрополита зворничког Герасима за парохију црквинску, а доцније и милошевачку.⁶⁹ Синђелија није имала неку строгу дипломатичку форму, садржавала је име епископа, рукоположеног свештеника, мјесто у које се додјељује на службу. Акценат је стављан на материјално и новчано издржавање дотичног духовног службеника. О томе рјечито говори сачувана синђелија свештеника Симе Илића из Човић Поља издата од стране Митрополита зворничког Дионисија I, дана 20. августа 1863. године у којој се чита: „Дали смо њему да кади и милостињу иште, то јест драге воље што у нахију градачку и грачаничку за које свију молитвујем и благословим и мислим да ћете учинити како сте и другима свештеницима учинили и милостињу давали за коју ће милостивјејши Бог сваким добрим Вас обдарити, на наша молитва да будне са свјери вама“.⁷⁰

⁶⁶ П. Н. Јовановић, „Ферман православне цркве у Црквини“, *Гласник Српске православне патријаршије*, бр. 16 (1927), стр. 151.

⁶⁷ Vlatko Palavestra, „Čudesne translokacije sakralnih objekata u usmenom predanju Bosne i Hercegovine“, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1996, str. 210–211. Даје примјере за Обудовац, Слатину код Градачца и Трново код Власенице у Бирчу. Још опширније: Радослав Љ. Павловић, *Како су код нас цркве „лећеле“ (лејенда и истина)*, Београд 1961.

⁶⁸ *Босанско–херцеговачки источник* (1890), стр. 247.

⁶⁹ Димитрије Руварац, „Пребегли из Србије на ову страну 1791. свештеници и калуђери“, *Српски Сион* (1904), стр. 113–114.

⁷⁰ Радован Пилиповић, „О српском пребегу из Босне 1873. године (необичан ка-

Административни елементи парохијског живота на подручју Епархије зворничко–тузланске нису проистицали из устава и правила рада црквених општина. Али, неки ред и неки моменти управљања Црквом који су били паралелни и корелативи епископској власти могу да се прате, нарочито у првој половини XIX вијека. Тако је Црквена општина у Зворнику имала свога благајника који је располагао и одговарао за црквени новац. Улога лаика је била назначена, „сеоски кметови“ су играли пресудну улогу у одређивању кандидата за свештенички чин, дотично лице би препоручили епископу ради хиротоније и намјештења на ту парохију.⁷¹ Финансијама Црквене општине у Модричи бавили су се „клисари“, а тај термин се у потоњим временима углавном користио за црквењаке, оне који одржавају ред и чистоћу за богослужење – еклесијарси.⁷²

Просвјета и школство

О српским школама као училиштима у модерном смислу ричи који кумулише наставни план и програм, учитеља, учioniцу и часове може да се пише и говори тек од прве половине XIX вијека. Манастири као духовни центри православља имали су важну улогу у прошлости српског народа. У манастирима су се описмевљавали искушеници који би потом прелазили у редове монаха, послушници који би постајали мирски свештеници, али и дјеца богатијих родитеља која су слата код калуђера да добију основе практичних знања.⁷³ Нарочито су биле значајне и на гласу манастирске школе у сјевероисточним крајевима Босне, на подручју Зворничке митрополије. Почетком друге половине XIX вијека у манастиру Тавна је био активан учитељ Јосип Поповић. Зна се да је око 1853. године Министарство просвјете Кнежевине Србије слало уџбенике за манастир Папраћу. У манастиру око 1870. дјецу подучава учитељ Вук Орић.⁷⁴

Тешањ је био српски трговачки, културни и просвјетни центар још од прве половине XVIII вијека. Неки обрасци просвјетног рада

нонски пријем пре 140 година)“, *Теолошки погледи* XLVI/1 (2013), стр. 227–236.

⁷¹ М. С. Филиповић, *op. cit.*, стр. 119.

⁷² *Ibid.*

⁷³ Радован Пилиповић, „Осврт на српску просвету у Босни и Херцеговини“, *Календар „Црква“* (2009), стр. 91–94.

⁷⁴ Митар Папић, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1978, стр. 48.

постојали су тамо и привлачили су Србе из околине (Озрена, сјеверне Босне, Посавине, долине Спрече, итд.). Сачувао се запис који нам говори о старијем школском „систему“, али и о учешћу дјевојака у њему. „Писа ученик, дјевојка Тарса, шћер Јована Атанасића из Тешња касабѣ“.⁷⁵ Тарса (или Перса) се школовала захваљујући подршци и старању богатог оца.

У Зворнику је српска школа јако активна у првој половини XIX вијека. Тамо је учитељ Живко Марковић који се 1818–1819. потписује као „учитељ зворничке вароши“ или као „наставник јуности во училишту јуности зворничкој и окрестним странама“.⁷⁶ Из истог времена датирају школе у Бијељини, Бродцу, Стрмници код Власенице (у Бирчу), Кладњу, Грачаници, Модричи, Градачцу, Врањаку, Дугом Пољу...⁷⁷

Сл. 2 – Печат Школског одбора из Градачца

Живко Црногорчевић пише у својим мемоарима и оставља нам слику типичног училишта средином XIX вијека: „Учили смо у једној приземној кући поред које је била друга соба која је служила за богомољу. У соби гдје смо учили бијашу иза пећи долафи на којима је учитељ спавао. Соба је била асуром застрта, по којој смо ми прекрштених ногу сједили, па књиге пред собом на поду држали и тако учили“.⁷⁸

У Тешњу је учитељ Стево Петрановић (1835–1913), родом из Дрниша у Далмацији, помјерао границе културног рада и дјеловања своје струке. Наиме, он је 1865. године организовао прву позоришну представу у Босни и Херцеговини која је приказана у подруму православне богомоље, а у питању су били комади: Шилерови *Разбојници* и Хебелова *Југиша*.⁷⁹

⁷⁵ М. Папић, *op. cit.*, стр. 13.

⁷⁶ Љ. Стојановић, *Сѣтари српски записи и напѣиси*, књ. III, бр. 5920–5922.

⁷⁷ М. С. Филиповић, *op. cit.*, стр. 126–128.

⁷⁸ Ристо Јеремић, „Учитељи у Тузли од 1850 до 1875. (из Успомена Живка Црногорчевића)“, *Прилози за књижевност језик, историју и фолклор*, књ. X, (1930), стр. 213.

⁷⁹ Момчило Спасојевић, „Стево Петрановић“, *Загарска ревија – часопис за културу и друштвена питања* 3–4 (1986), стр. 341–346.

Сл. 3 – Печат Црквене општине у Тешњу

Епископи „фанариоти“ бринули су се за просвјешћивање повјерене им пастве. Архивска грађа коју је објављивао Светозар Душанић свједочи о активности дабробосанских Митрополита Дионисија I (1856–1860), Игнатија II (1860–1868) и Митрополита зворничког Агатангела (1848–1861) на пољу организовања школа, набавке књига и тежњи за образовањем народа.⁸⁰ У писму (синђелији) о рукоположењу свештеника Марка Лукића 17. јуна 1852. године за пароха у

Босанској Бијелој Митрополит Агатангел прописује свештенику и одређене учитељске дужности, односно да се код њега уче дјеца и то „не само из вашег села, него и из других села да долазе дјеца да уче, то је моја највиша жеља, да ваша дјеца у сокаку не скитају“.⁸¹

Уређење црквених прилика за вријеме аустроугарске власти (1878–1918)

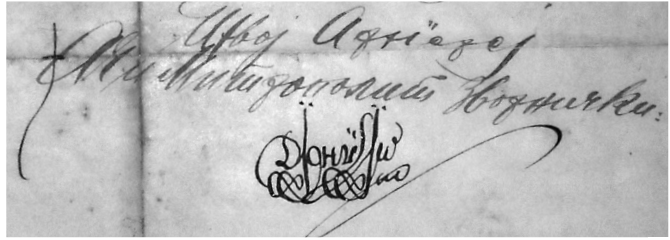
Аустроугарска је према одредбама Берлинског конгреса 1878. године извршила окупацију територија Босне и Херцеговине, како би коначно уредила друштвене прилике и увела у ове „провинције“ европску цивилизацију. Аустроугарска политика према Православној Цркви водила је рачуна о највишим државним интересима, а то су успостављање православне јерархије лојалне круни и контрола црквеног дјеловања према српском националном питању. Напуштене су првобитне идеје да се Босна и Херцеговина потчини јурисдикцији Карловачке митрополије што је за Србе било најприродније. Напротив, бечки двор је направио конкордат са Цариградском Патријаршијом о будућем избору и постављању епископата (1881).⁸² Природни развој ствари био је такав да

⁸⁰ Светозар Душанић, „Просветна делатност тројице грчких владика у Босни“, *Гласник СПЦ* (1951), стр. 114–115.

⁸¹ М. С. Филиповић, *op. cit.*, стр. 128.

⁸² *Шематизам православне Митрополије и архидијецезе дабро-босанске за годину*

су епископе Јелине (фанариоте) смјењивали кандидати за епископске чинове из домаће средине. Посљедњи епископ који је директно

Сл. 4 – Потпис Митрополита Дионисија II из 1890. г.

постављен од стране Патријарха цариградског и Синода на једну катедру у Босни и Херцеговини и који је био представник старог црквеног кадра био је Дионисије II Илијевић, Митрополит зворничко–тузлански. Земаљска влада за Босну и Херцеговину је успјела да смијени Митрополита дабробосанског Антима 1880. и године 1888. Митрополита херцеговачког Игњатија. На те катедре су дошли Срби – Леонтије Радуловић и Саво Косановић. Дионисије Илијевић је до краја остао лојалан патријарашком трону у Цариграду, смијењен је тек пошто се против њега исконструисала афера око штампања богослужбених књига и држава добро побринула да га се отараси године 1891. Али, на његовој страни биле су симпатије народа због много тога учињеног са његове стране на пољу црквено–богослужбеног и просвјетног живота.

Земаљска влада је избацила архимандрита Александра Симића, који је искориштен као персонално оруђе против Митрополита Дионисија. Био је администратор епархије од маја 1891. до јуна 1892. године. Окружницом од 6. јуна 1891. године је обавијестио православне вјернике како преузима управу над Зворничком митрополијом у Доњој Тузли.⁸³ Био је архимандрит манастира Тавне и на добром гласу као борац за српска национална права 1876. године, али је држава убрзо одустала у комбинаторици са њим око попуњавања катедре Зворничко–тузланске митрополије.⁸⁴

Архијереји који су до краја аустроугарске владавине били на катедри митрополита зворничко–тузланских поријеклом су били из крајева који су традиционално припадали Карловачкој митрополији, тј. имали високо развијени црквени живот, а тако и могућност за богословско образовање. Након Митрополита Дионисија II

1883, ур. Ђорђе Николајевић, Сарајево 1883, стр. 8.

⁸³ Српско–православна зворничка Митрополија у Д. Тузли, *Окружница пречасној и часној браћи свештеницима и благодетљивој браћи оштинарима...*, бр. 12, од 6 јуна 1891, Архив Епархије зворничко–тузланске, Бијељина.

⁸⁴ *Епархија зворничко–тузланска – шемаизам*, стр. 74–75.

о црквеној управи се брину Николај Мандић (1892–1896; †1907) из Лике,⁸⁵ затим Григорије Живковић (1896–1909) са Баније⁸⁶ и Иларион Радонић (1910–1921, †1929) из Бачке.⁸⁷

Српска црквено–школска општина тузланска била је један од стубова у покрету Срба Босне и Херцеговине за вјерско–просвјетну аутономију. Наиме, тамошњи представници трговачког

Сл. 5 – Печат Митрополије зворничке из 1891. г.

сталежа, поносни на своја економска достигнућа још за „турског вакта“, нису пристајали на спољашњу редукцију права која се односе на управљање, учествовање и одлучивање у погледу црквених и школских потреба. Ослањајући се формално на канонско право Православне Цркве, нова власт је жељела да преко високе јерархије контролише национална осјећања ширих слојева становништва.⁸⁸ Аустроугарска власт је настојала да све српске црквене општине у Босни и Херцеговини подвргне своме надзору, да строго контролише њихов рад, затим се мијешала у избор учитеља и свештеника, забрањивала је отварање школа, ново подизање и поправку цркава. Срби су то схватили као директно угрожавање оне самоуправе коју су имали још у времену турске владавине.⁸⁹

Наравно да је расположење нижег свештенства било антиаустријско. Тако је управитељ манастира Озрен, настојатељ и парох у Озрену, Илија Инђић, „родом из села Милошевца, котар Гра-

⁸⁵ „Нови митрополит зворничко–тузлански Никола Мандић“, *Босанско–херцеговачки источник* (1892), стр. 429–449.

⁸⁶ „+Григорије Живковић, српско–православни митрополит зворничко–тузлански“, *Источник* (1909), стр. 130–143.

⁸⁷ Еп. Сава шумадијски, *Српски јерарси од деветијој до двадесетијој века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1997, стр. 195–196.

⁸⁸ Мирко Максимовић, „Црквене борбе и покрети“, у: *Најор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, обрадио Перо Слијепчевић и сарадници, Сарајево 1929, стр. 97–106.

⁸⁹ Божо Мацар, Митар Папић, *Полиџика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини (1878–1945)*, Бања Лука 2005, стр. 67.

дачац“, године 1894. прецртао пјесму у част благодарења за дуговјечну владавину Фрање Јосифа I и свуда гдје је било потребно стављао скраћеницу „А I“ која би се односила на Александра Обреновића, краља Србије.⁹⁰

Епархија зворничко–тузланска у „брзом“ XX вијеку

Рат Аустроугарске против Србије 1914. прерастао је убрзо у сукоб свјетских размјера. Гњев аустроугарских власти је био велики јер је Србин из Босанске Крајине Гаврило Принцип био атентатор, а завјереници су дан уочи атентата закончили у источној Босни (у Тобуту). Од посљедица репресалија, интернација и прогона у току Првог свјетског рата из Митрополије зворничко–тузланске пострадао је 18 свештеника.⁹¹ Суштину њихове мучнице понајбоље исказује студија случаја Петра Лазаревића, свештеника из Козлука који је објешен у Војном затвору у Тузли 24. августа 1914. године. Када су му поставили конопац око грла, а прије него што ће му избити ослонац под ногама пред сабраним народом, који је био доведен и приморан да гледа његово погубљење ускликнуо је: „Живила Србија која нас ослобађа!“⁹² У овој епархији аустроугарска власт је примјењивала експерименте насиља над српским етничким корпусом (злогласни Добојски логор и планирана етничка брана и баријера уз Дрину која би се направила пошто се раселе Срби).

Послије премјештања Илариона Радонића на вршачку катедру Епархија зворничко–тузланска је била неколико година без архијереја, наиме њоме су администрирали епископи из сусједних епархија. Тек је 29. октобра 1928. године за Епископа зворничко–тузланског изабран Нектарије Круљ. Дobar организатор, градитељ богомоља и духовни вођа Богомољачког покрета који је био снажан у Епархији зворничко–тузланској, Нектарије Круљ је био и велики неимар. Статистика за период 1920–1941. године, која се више

⁹⁰ *Благодарственоје ко Господу Богу мољеније совершајемоје дне рожденија јејо Императорскојо и Краљевској апостолическој величества Франц Јосифа I, Вијена 1894, Збирка старих штампаних богослужбених књига, Архив Епархије зворничко–тузланске, Бијељина.*

⁹¹ „Поинули и умрли свештеници за вријеме рата (од 1914. до 1918)“, *Српска Црква (часопис за црквени живот)*, ур. Петар Маркичевић, Сарајево 1920, стр. 150–153.

⁹² Ст. М. Димитријевић, *У спомен изинулих и у ројству помирлих свештеника српских (Поводом десетогодишњице ослобођења и уједињења)*, Ниш 1929, стр. 7.

од 95% односи на његов архијерејски стаж, нам саопштава да је у Епархији зворничко–тузланској саграђено 29 нових, а обновљено 17 старих храмова, да је саграђено 13 и обновљене 4 капеле, да су обновљена 3 манастира и 3 манастирска конака, да су саграђена 3 нова звоника, а да је подигнуто 30 и обновљено 7 парохијских

Сл. 6 – Вешање свештеника Петра Лазаревића

домова.⁹³ Епископ Нектарије је био присталица, не само симпатизер, него и организатор Богомољачког покрета (Православне народне хришћанске заједнице).⁹⁴ Кроз овај вид удруживања и рада свештенства са вјерним народом Епархија зворничко–тузланска је депоновала духовну снагу за потоња тешка и атеистичка времена. Протјеран са катедре од стране усташа у априлу 1941, Епископ Нектарије је радио на прикупљању документације о усташким злочинима 1941–1945. године.⁹⁵

Епархија зворничко–тузланска је за вријеме постојања усташке Независне Државе Хрватске доживљавала прави голготски и мартирски пут. Подаци које је званично сакупио Свети Архијерејски Синод 1947. године, а који су плод истраживачког рада његове комисије која је прикупљала податке о страдању Срба у окупира-

⁹³ Момир Лечић, „Изградња и обнова црква и манастира од 1920. до 1941. године“, у: *Српска православна црква 1920–1970. (Сјоменица о 50–годишњици васпоставања Српске Патријаршије)*, Београд 1971, стр. 67–125.

⁹⁴ Хризостом Војиновић, „Народна хришћанска заједница“, у: *Српска православна црква 1920–1970. (Сјоменица о 50–годишњици васпоставања Српске Патријаршије)*, Београд 1971, стр. 345–362.

⁹⁵ Нектарије Круљ (Поцрње код Љубиња, 30. новембар 1879 – Сарајево, 7. септембар 1966). Најприје ђакон и катихета, затим ректор средњих богословских школа у Сремским Карловцима, Призрену и Битољу. Изабран 29. новембра 1925. за Епископа захумско–рашког, хиротонисан 16. маја 1926. године. Вратио се после рата у епархију, а до 1951. администрирао Дабробосанском и Захумско–херцеговачком епархијом. Прешао на катедру митрополита дабробосанских на којој је био до смрти. („+Блаженоупокојени Митрополит дабробосански Нектарије“, *Гласник СПЦ* (1966), стр. 266–272).

ним крајевима сумирају се у следећим бројкама: на територији Епархије зворничко–тузланске у Другом свјетском рату укупно су убијена 44 свештеника, од којих су четворицу убили Нијемци, 27 хрватске усташе, 12 партизани, а један је страдао од четника.⁹⁶ Из епархије је на територију Недићеве Србије избјегао 61 свештеник од укупно 599 који су нашли у њој уточиште из свих 15 окупираних епархија.⁹⁷ У извјештају спремљеном за Сабор 1947. године остало је забиљежено: „Народ је у Зворничко–тузланској епархији, нарочито у источним крајевима, много страдао, села су попаљена, куће порушене; може се путовати по читав сат, а да се на путу нико не сретне и не види. Свештенство је у овој епархији јако проређено... Потпуно су срушене три цркве, а многе су оштећене и оскрнављене, црквене одежде, утвари и књиге уништене; неки парохијски домови попаљени, неки порушени, неки оштећени. Манастирски конаци су попаљени или толико оштећени, да се без темељне поправке у њима неће моћи становати.“⁹⁸

Обрачун власти Независне Државе Хрватске са Српском Православном Црквом, њеном организацијом, свештенством, инфраструктуром храмова отпочео је са прогоном елемената препознатљивости православне културе. Прва је на удару била ћирилица као српско национално писмо. Сачувао се документ о њеном службеном укидању у тузланској регији.⁹⁹ У прогонима Срба у НДХ значајан дио римокатоличког свештенства узео је активног учешћа, ако не као директни починилац, оно барем као његов идејни *spiritus movens*. Драгутин Камбер, жупник у Добоју, је обиљежио „светосавље“ као животну снагу српског народа, а интензитет побуне у августу 1941. године, која се проширила од Маглаја до Подновља (у дужини од 60 км) као насљеђе ратничких традиција српског народа, па у писму Павелићу каже: „Генерално узевши не смије се борбеност српског духа потцјењивати...“¹⁰⁰

О геноциду над српским народом сјеверне, сјевероисточне и источне Босне има података из перспективе жртава, а на основу

⁹⁶ Атанасије Јевтић, *Српска Црква у Другом свјетском рату* (Из Архива Св. Архиепископског Синода Српске Православне Цркве), Посебан отисак из зборника *Србија и коменшари за 1990/1991*, Издање Задужбине Милоша Црњанског, Београд 1992, стр. 102, 104.

⁹⁷ А. Јевтић, *op. cit.*, стр. 105.

⁹⁸ *Ibid.*, стр. 121.

⁹⁹ Архиепископски заменик јавља Епископу Нектарију Круљу 11. јуна да је усташки логор из Тузле наредио да се на његовој Задужбини скине ћирилички натпис, Архив Епархије зворничко–тузланске, Бијељина.

¹⁰⁰ *Драгутин Камбер жупник у Добоју поглавнику Анђи Павелићу*, Р. Бр. 49/21–2; К–86; Фонд НДХ, Архив Војно-историјског института (= Војни архив), Београд.

избјегличких извјештаја који се чувају у Архиви Св. Архијерејског Синода Српске Православне Цркве. Велики број избјеглица у току друге половине 1941. и прве половине 1942. године дао је писмена свједочанства Комисији Св. Синода која је прикупљала податке о страдању Срба у Независној Држави Хрватској. Међутим, има података и са становишта починилаца злочина. Тако је из јесени 1942. сачуван списак од 92 „гркоисточњака“ из Винске (најмлађи Раде Панић од 5 мјесеци), списак за депортацију у сабирни логор Јасеновац 137 људи из Велике Бруснице (најмлађи учесник те поворке смрти било је „једно некрштено дијете од 4 дана“), затим из Доњег Клакара 148 „гркоисточњака“, тј. Срба (најмлађа Мара Бардак са 4 мјесеца животне доби), па 319 из Мале и Велике Бруснице (најмлађи је био Сретко Радовановић из Мале Бруснице од 4 мјесеца) и 298 из Горњег Клакара (најмлађе је било „једно дијете без имена од 2 мјесеца“).¹⁰¹ На овим списковима су уписана имена и презимена читавих породица које су одређене за смјештај у „сабирном логору Јасеновац“, а то је значило сигурну смрт.

О начину на који су страдали неки од свештеника нека послужи опис следећих људских судбина: свештенику Јовану Књажеву, иако је био Рус емигрант, усташе су одсјекле главу и на коцу проносили кроз насељено мјесто.¹⁰² У првом таласу усташког насиља над Србима у љето 1941. године било је ужасних примјера примијењене и спровођене србофобије. Тако су у Дрињачи над једним буретом клали православне Србе и у њему скупљали људску крв.¹⁰³ Псевдорелигиозне покретаче оваквих злочиначких акција не би било исувише тешко пронаћи, а насиље над Србима је попримало ужасне психопатолошке облике.¹⁰⁴ Ипак, било је ријетких али величанствених примјера човјечности и братског саосјећања. Тузлански муфтија Мухамед Курт је спријечио рушење Цркве Успења Пресвете Богородице у Тузли 1943. године која датира из XIX вијека.¹⁰⁵

¹⁰¹ *Spisak sakupljenih grkoistočnjaka za sabirni logor*, Бр. рег. 14/1 Ф–2, К. 315 (Винска); 14/3 Ф–2, К. 315 (Велика Брусница); 14/4 Ф–2, К. 315 (Доњи Клакар); 14/6 Ф–2, К. 315 (Велика и Мала Брусница); 14/9 Ф–2, К. 315 (Горњи Клакар). Фонд НДХ, Архив Војно-историјског института (= Војни архив), Београд.

¹⁰² Убијен је децембра 1941. у Зовику код Брчког. (*Споменица православних свештеника жртјава фашистичког терора и њалих у народноослободилачкој борби*, ур. Душан Н. Штрбац, Београд 1960, стр. 86).

¹⁰³ *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu (zbornik dokumenata)*, т. I, *Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945*, Београд 1993, стр. 804–808.

¹⁰⁴ Радован Пилиповић, „Сребреница и околина у Другом светском рату“ I и II, *Православље – новине Српске Патријаршије*, бр. 1015, стр. 34–35, и 1016, стр. 32–33.

¹⁰⁵ Душан Кашић, *Саборна црква Успенија Пресвете Богородице у Тузли*, Тузла

Епископ Лонгин Томић, изабран је за Епископа зворничко–тузланског на засиједању Св. Архијерејског Сабора маја 1955. године, а устоличен је у Саборном храму у Тузли 18. септембра исте године.¹⁰⁶ Епископ Лонгин је дошао на опустошену епархију, али је успио све да обнови: манастире, храмове, филијалне храмове (капеле), да обнови свештенство, свештенмонаштво и да поврати народу дух.¹⁰⁷ За његове епископске службе на простору Епархије зворничко–тузланске подигнуто је 30 нових храмова, 10 капела, 4 храма су у изградњи, 37 нових парохијских домова а 7 парохијских домова су у изградњи.¹⁰⁸ Епископ Лонгин Томић упокојио се 25. августа 1977. године, а епархијом је, до избора новог владике и њеног редовног попуњавања, администрирао Епископ шабачко–ваљевски Јован Велимировић.

Епископа Лонгина Томића на катедри епископа зворничко–тузланских наслиједио је Епископ Василије Качавенда који је овом историјском и знаменитом епархијом управљао од 1977. до 2013. године када је из здравствених разлога поднио оставку на дужност епархијског архијереја, а Свети Архијерејски Сабор исту прихватио на свом редовном засиједању маја мјесеца 2013. године.

За вријеме Епископа Василија Качавенде епархија је услијед ратних дешавања 1992–1995. године много пострадала, нарочито тузланско подручје и Подриње. Из истих разлога је и административно сједиште епископа из Тузле премјештено у Бијељину гдје је подигнут резиденцијални центар Епископа зворничко–тузланског. Подигнуто је и обновљено на десетине нових, девастираних, попаљених и порушених храмова, манастира и парохијских домова.

Одлуком Светог Архијерејског Сабора од 1. јуна 2013. године Епископ зворничко–тузлански је Његово Преосвештенство Г. Хризостом (Јевић), досадашњи Епископ бихаћко–петровачки.

1982, стр. 30–31.

¹⁰⁶ Димитрије Младеновић, „Устоличење Њ. Пр. епископа зворничко–тузланског Г. Лонгина“, *Гласник СПЦ* (1955), стр. 178. Лонгин Томић (Фенлак, 29. априла 1893–Тавна, 25. августа 1977). За Епископа захумско–херцеговачког хиротонисан 1. јула 1951. На Епархију зворничко–тузланску је прешао 1955. Одиграо важну улогу у преносу моштију српских светитеља кнеза Лазара, цара Уроша и деспота Стефана Штиљановића из Фрушке горе у Београд 1942. године. – *Српски јерарси*, стр. 288; *Епархија зворничко–тузланска – шемањизам*, стр. 92–95.

¹⁰⁷ Милорад Петровић, „Упокојио се у Господу епископ зворничко–тузлански Лонгин“, *Гласник СПЦ* (1977), стр. 194–199.

¹⁰⁸ *Епархија зворничко–тузланска – шемањизам*, стр. 94–95.

Резиме:

Данашња Епархија зворничко–тузланска потиче из средњо-вјековне организације Српске Православне Цркве. Улога свештенства и архијереја ове епархије била је препознатљива и уочљива у преломним тренуцима српске националне и црквене прошлости. Суочена са различитим асимилаторским и децентрализаторским процесима (нестанак средњовјековне српске државности – Србије 1459. и Босне 1463. године, изразита исламизација, укидање Пећке Патријаршије 1766, гушење националних и вјерских осјећања од стране туђинских политичких власти – Турске и Аустроугарске) Епархија (Митрополија) зворничко–тузланска истрајавајући је подносила сва искушења српске националне и црквене повјеснице.

Извори:

а) Необјављени:

Писмо бадњичког свештеника Христифора Павловића Јакову Ненадовићу од 22. марта 1807. године (препис), Лични фонд шабачког проте Јована Павловића, Архив Српске Православне Цркве, Београд.

Индекс свештеништва и свештеномонаштва Епархије, Архив Епархије зворничко–тузланске, Бијељина.

Четнички ујаци у Босну 1863 године (рукопис), Збирка пензионисаног судије Петра Јовановића, Архив Епархије зворничко–тузланске, Бијељина.

Службеник, Београд 1838, запис на унутрашњости корица, Збирка старих штампаних богослужбених књига, Архив Епархије зворничко–тузланске, Бијељина.

Јеванђеље, запис на унутрашњости корица, Збирка старих штампаних богослужбених књига, Архив Епархије зворничко–тузланске, Бијељина.

Српско–православна зворничка Митрополија у Д. Тузли, Окружница пречасној и часној браћи свештеницима и благодетелима браћи ојштинарима..., бр. 12, од 6 јуна 1891, Архив Епархије зворничко–тузланске, Бијељина.

Благодарственоје ко Господу Богу мољеније совершајемоје дне рожденија јео Империјорског и Краљевског ајосћолическог величе-

ства Франц Јосифа I, Вијена 1894, Збирка старих штампаних бого-службених књига, Архив Епархије зворничко-тузланске, Бијељина.

Архијерејски замјеник јавља Епископу Нектарију Круљу 11. јуна да је усташки логор из Тузле наредио да се на његовој Задужбини скине ћирилички нађис, Архив Епархије зворничко-тузланске, Бијељина.

Драгушин Камбер жујник у Добоју поглавнику Анђи Павелићу, Р. Бр. 49/21–2; К–86; Фонд НДХ, Архив Војно-историјског института (= Војни архив), Београд.

Spisak sakupljenih grkoistočnjaka za sabirni logor, Бр. рег. 14/1 Ф–2, К. 315 (Винска); 14/3 Ф–2, К. 315 (Велика Брусница); 14/4 Ф–2, К. 315 (Доњи Клакар); 14/6 Ф–2, К. 315 (Велика и Мала Брусница); 14/9 Ф–2, К. 315 (Горњи Клакар). Фонд НДХ, Архив Војно-историјског института (= Војни архив), Београд.

б) Објављени:

Максимовић, Љ. (ур.) (2007), *Византијски извори за историју народа Југославије*, том II, Београд.

Динић, М. Ј. (1955), *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I*, Београд: Научна књига.

Vukčević, S. (ur.) (1993), *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu (zbornik dokumenata)*, t. I, *Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945*, Beograd: Vojnoistorijski institut.

Јевтић, А. (1992), *Српска Црква у Другом светском рату (Из Архива Св. Архијерејског Синода Српске Православне Цркве)*, Посебан отисак из зборника *Србија и коменшари за 1990/1991*, Београд: Задужбина Милоша Црњанског.

Јовановић, П. Н. (1927), „Ферман православне цркве у Црквини“, *Гласник Српске православне цркве*, бр. 16.

Љешић Дукљанина (1928), ур. Фердо Шишић, Београд–Загреб.

Љешић Дукљанина (1988), приредио др Славко Мијушковић, Београд.

Матасовић, Ј. (1930), „Фојничка регеста“, *Споменик Српске краљевске академије LXVII*.

Милутиновић Сарајлија, С. (1997), *Историја Црне Горе*, превод др Драго Ђупић, редакција превода митрополит др Амфилохије Радовић, Цетиње.

Prva dva popisa zborničkog sandžaka (iz 1519 i 1533 godine) (1986), dešifrovaо, priredio i obradio Adem Handžić, Sarajevo.

Радонић, Ј. (1934), *Дубровачка акша и новеље*, св. I / 1, Београд.

Стојановић, Љ. (1902–1926), *Стари српски записи и нађисипи*, књ. I–VI, Београд–Сремски Карловци.

Стојановић, Љ. (1890), „Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типипи, поменипи, записи и др.“, *Сјоменик Српске краљевске академије* III, Београд.

Тричковић, Р. (1980), „Српска црква средином XVII века“, *Глас Српске академије наука и уметности*, СССХХ, књ. 2.

„Троношки родослов“, *Гласник Друштва србске словестности*, св. V, Београд 1853.

Трухелка, Ђ. (1895), „Натписи из сјеверне и источне Босне“, *Гласник Земаљској музеја*, VII.

Farlati, D., Coleti, J. (1751–1819), *Illyricum sacrum*, tomus I–VIII, Venetis.

Литература

а) Општа дела, синтезе и монографије:

Азбучник Српске Православне Цркве по Радославу Грујићу (1993), приредио мр Слободан Милеуснић, Београд.

Веселиновић, Р. Л. (1966), *Историја Српске Православне Цркве са народном историјом*, књ. I (1219–1766), Београд.

Сава, Еп. шумадијски (1997), *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*, Београд–Подгорица–Крагујевац.

Јиречек, К. (1952), *Историја Срба*, књ. I, превео Јован Радонић, Београд.

Кашић, Д. (1982), *Саборна црква Успенија Пресвете Бојородице у Тузли, Тузла*.

Маџар, Б., Папић, М. (2005), *Политика и Српска Православна Црква у Босни и Херцеговини (1878–1945)*, Бања Лука.

Милошевић, Р. (2006), *Павле митрополит смедеревски*, Смедерево.

Папић, М. (1978), *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, Сарајево.

Пурковић, М. Ал. (1976), *Српски патријарси средњег века*, Диселдорф.

Сјоменица православних свештеника жртва фашистичкој терора и њалих у народноослободилачкој борби (1960), ур. Душан Н. Штрбац, Београд.

Српска православна Епархија зворничко-тузланска – шемањизам (1977), уредио протосинђел Василије Качавенда, Тузла.

Handžić, M. (1940), *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Сарајево.

Шемаџизам православне Митрополије и архидијачезе дабро-босанске за годину 1883 (1883), ур. Ђорђе Николајевић, Сарајево.

б) Чланци и расправе:

„+Блаженоупокојени Митрополит дабробосански Нектарије“ (1966), *Гласник СПЦ*.

Хаџи Васиљевић, Ј. (1921), *Српски народ и шурске реформе*, Београд.

Војиновић, Х. (1971), „Народна хришћанска заједница“, у: *Српска православна црква 1920–1970. (Споменица о 50–годишњици васпостављања Српске Патријаршије)*, Београд, стр. 345–362.

„+Григорије Живковић, српско–православни митрополит зворничко–тузлански“ (1909), *Источник*.

Димитријевић, Ст. М. (1929), *У спомен изинулих и у ројству помрлих свештеника српских (Поводом десетогодишњице ослобођења и уједињења)*, Ниш.

Душанић, С. (1951), „Просветна делатност тројице грчких владика у Босни“, *Гласник СПЦ*.

Ivić, A. (1919), *Ustanak pora Jovice Ilića (1834)*, Zagreb.

Јеремић, Р. (1930), „Учитељи у Тузли од 1850 до 1875. (из Спомена Живка Црногорчевића)“, *Прилози за књижевност језик, историју и фолклор*, књ. X.

К[овачевић], К. (1910), „Три поповске буне“, *Развитак*, бр. 5–6.

Лечић, М. (1971), „Изградња и обнова црква и манастира од 1920. до 1941. године“, у: *Српска православна црква 1920–1970. (Споменица о 50–годишњици васпостављања Српске Патријаршије)*, Београд.

Максимовић, М. (1929), „Црквене борбе и покрети“, у: *Најор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, обрадио Перо Слијепчевић и сарадници, Сарајево, стр. 97–106.

Младеновић, Д. (1955), „Устоличење Њ. Пр. епископа зворничко–тузланског Г. Лонгина“, *Гласник СПЦ*.

Новаковић, С. (1877), „Белешке к историји Шапца и шабачке владичанске столице“, *Годишњица Николе Чујића IX*, Београд.

„Нови митрополит зворничко–тузлански Никола Мандић“ (1892), *Босанско–херцеговачки источник*.

Павловић, Р. Љ. (1961), *Како су код нас цркве „лешеле“ (лејенда и истина)*, Београд.

Palavestra, V. (1996), „Čudesne translokacije sakralnih objekata u

usmenom predanju Bosne i Hercegovine“, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Сарајево.

Петровић, М. (1977), „Упокојио се у Господу епископ зворничко–тузлански Лонгин“, *Гласник СПЦ*.

(Петровић), Д. (1892), „Зворничко–тузланска српско–православна Епархија и њени митрополити“, *Босанско–херцеговачки Источник*, св. 6.

Тешић, Д. и Поповић, Ј. А. (1904), *Зворничка епархија и њени митрополити*, Сарајево.

Пилиповић, Р., „Сребреница и околина у Другом светском рату“ I и II, *Православље – новине Српске Патријаршије*, бр. 1015 и 1016.

Пилиповић, Р. (2013), „О српском пребегу из Босне 1873. године (необичан канонски пријем пре 140 година)“, *Толошки погледи* XLVI/1.

Пилиповић, Р. (2009), „Осврт на српску просвету у Босни и Херцеговини“, *Календар „Црква“*.

„Погинули и умрли свештеници за вријеме рата (од 1914. до 1918)“ (1920), *Српска Црква (часопис за црквени живот)*, ур. Петар Маркичевић, Сарајево.

Руварац, Д. (1904), „Пребегли из Србије на ову страну 1791. свештеници и калуђери“, *Српски Сион*.

Руварац, И. (1877), „Нешто о Босни дабарској и Дабро–босанској епископији и о српским манастирима у Босни“, *Годишњица Николе Чујића VIII*.

Спасојевић, М. (1986), „Стево Петрановић“, *Загурска ревија – часопис за културу и друштвена питања* 3–4.

Страњаковић, Д. (1938), „Поп Јовичина буна у Босни 1834 године“, *Просвјета – календар за 1939 годину*, Сарајево.

Томић, Еп. Лонгин (1959), „Улога српског православног свештенства Зворничко–тузланске епархије у прошлости“, у: *Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине (1878–1958), десетогодишњице анексије (1908–1958) и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења (1918–1958)*, Београд.

Филиповић, М. С. (1964), „Почети и прошлост Зворничке епархије“, *Богословље*.

Примљено: 13. 8. 2013.

Одобрено: 22. 8. 2013.

A VIEW ON THE HISTORY OF SERBIAN ORTHODOX DIOCESE OF ZVORNIK-TUZLA

Radovan Pilipović

Archives of the Serbian Orthodox Church, Belgrade

Summary: *In the present article the author gives a review of the historical development of the Diocese of Zvornik-Tuzla, distinguishing the most important events, persons and processes which molded the history of that diocese and her organisational forerunners. With no intention to make this a final text on the subject, the author wanted to offer a solid draft for future more comprehensive and deeper research of Serbian church and national history of north-eastern and eastern Bosnia.*

Keywords: *Metropolitanate of Zvornik, Metropolitanate of Zvornik-Tuzla, Diocese of Zvornik-Tuzla, Zvornik, Tuzla, north-eastern and eastern Bosnia i.e. Republika Srpska, monasteries and clergy of Serbian Orthodox Church.*